

Петренко Є. М.,

асистент кафедри теорії та практики галузевого перекладу
Херсонського національного технічного університету,
аспірант

Інституту мовознавства імені О. О. Потебні Національної академії наук України

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ОСНОВНИХ ВЕРБАЛІЗАТОРІВ ЕМОЦІЇ «РОЗПАЧ» В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Анотація. Стаття присвячена всебічному дослідженню концептуалізації основних вербалізаторів емоції «розпач» в українській та англійській мовах, що представлені лексемами «розпач» в українській та «despair» в англійській. Парадигма гуманітарного знання змістилася в бік антропоцентризму і вивчення емоцій та набуває дедалі більшої актуальності, оскільки номінації емоцій належать до часто вживаної лексики, їх дослідження дозволить глибше проаналізувати, як мовна картина світу відбивається в мовній структурі. Питання впливу культури на прояв і, як наслідок, вербалізацію емоцій, залишається в сучасній лінгвістиці відкритим та дискусійним. У статті описано спільні та відмінні риси в способах вербалізації емоції «розпач», проаналізовано сполучуваність основних вербалізаторів досліджуваної емоції з прикметниками, дієсловами та іменниками, розглянуто належність лексем на позначення «розпачу» до кількох когнітивних метафор: елементарна образна схема типу «контейнер», орієнтаційна (просторова) метафора, а також метафора «емності та рідини/водойми». Такі метафори дозволяють нам осмислити аспект одного поняття термінами іншого завдяки фізичному досвіду, що є первинним для людини. Усі викладені положення проілюстровано прикладами фактичного мовного матеріалу з корпусів української мови (ГРАК) та англійської мови (British National Corpus), котрі було вибрано відповідно до ширини охоплення, відповідності та частотності. Доведено, що, незважаючи на те, що емоція «розпач» не є базовою (тобто такою, що начебто зустрічається в усіх культурах світу, а тому зрозуміла пересічній людині без будь-яких пояснень), у мовців все ж сформоване певне уявлення про зовнішні прояви досліджуваної емоції. Останнє положення стосується переважно української мови, адже в англійській мові подібні випадки не численні і можуть вважатися ознакою індивідуального стилю автора.

Ключові слова: базові емоції, первинні емоції, вищі емоції, вербалізатор, номінація, когнітивна метафора, образна схема.

Постановка проблеми. Дослідження емоційних станів людини викликає дедалі більший інтерес науковців, що зумовлено антропологічною спрямованістю сучасної лінгвістики, в центрі якої перебуває особа мовця.

Метою статті є аналіз концептуалізації основних вербалізаторів емоції «розпач» в українській та англійській мовах. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань, як: описати спільні та відмінні риси в способах вербалізації емоції «розпач», проаналізувати сполучуваність основних вербалізаторів досліджуваної емоції з прикметниками, дієсловами та іменниками, розглянути належність лексем на позначення

«розпачу» до кількох когнітивних метафор: елементарна образна схема типу «контейнер», орієнтаційна (просторова) метафора, а також метафора «емності та рідини/водойми».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цій проблематиці, зокрема, присвячено праці Ю. Апресяна, А. Вежицької, І. Голубовської, Дж. Лакоффа, Р. Плучика, В. Шаховського та інших дослідників, у яких розроблені дефініції та класифікації лексики на позначення емоцій за різними критеріями, сформульовані типові вербалізовані характерні риси як конкретних емоцій, так і емоцій взагалі, а також механізми їх виникнення.

Виклад основного матеріалу. У більшості психологічних теорій традиційно виділяють базові (первинні, фундаментальні, основні) емоції. У межах найрозповсюдженіших, авторитетних класифікацій їх кількість варіюється від п'яти (К. Отлі): *anger (гнів), disgust (відраза), anxiety (збудження), happiness (щасття), sadness (сум)* [6, с. 55] до десяти (К. Ізгард): *anger (гнів), contempt (презирство), disgust (відраза), distress (страждання), fear (страх), guilt (провина), interest (інтерес), joy (задоволення), shame (сором), surprise (здивування)* [4, с. 63]. За визначенням К.Е. Ізгарда, **базова емоція** – це складний емоційний процес, в якому беруть участь нейрофізіологічна, нервово-м'язова та феноменологічна системи [8, с. 56–57].

Ю.Д. Апресян поділяв емоції на *первинні* – фізичне сприйняття чи ментальне споглядання певного стану речей (спільні для людини та тварини) й *окультурені*, тобто вищі, притаманні виключно людині (до таких належить і «розпач») [1, с. 42]. Зовнішні прояви емоцій, за Ю.Д. Апресяном, мають дві основні форми: неконтрольовані фізіологічні реакції на причину емоції або саму емоцію (припускаємо, що вони характерні для первинних емоцій) і контрольовані рухові та мовленнєві реакції на причину емоції або її інтелектуальну оцінку (припускаємо, що вони характерні для окультурених емоцій) [там само, с. 52]. Звісно, що зовнішній прояв емоції залежить від її інтенсивності. Зазвичай у мові є мінімальна пара, яку утворюють сильний та нейтральний прототипи, наприклад, *лють-злість*, але «розпач» такого прототипу немає. Тому висновки про те, що ця емоція є інтенсивною, тобто сильною, ми можемо робити з огляду на сполучуваність її вербалізаторів із прикметниками: *крайній розпач, цілковитий розпач, божевільний розпач, великий розпач* [2] та *great despair, gathering despair, deepest despair, complete despair, total despair, absolute despair* [5]. Аналіз корпусу фактичного матеріалу в українській та англійській мовах не виявив сполучуваності основних вербалізаторів емоції «розпач» із прикметниками малого ступеня ознаки.

Первинні емоції супроводжували людину від початку її існування, допомагаючи їй вижити. Щодо вторинних, або

вищих емоцій, припускаємо, що вони, як і їхні номінації, з'явилися пізніше, будучи продуктом складного логічного аналізу. Це доводить структура основного вербалізатора емоції «розпач» в англійській мові – *despair*. Ця лексема є похідною, утворена як результат логічного переосмислення за допомогою префікса *de-* від застарілого слова *sperate* (to be hoped for), що походить від латинського дієслова *sperare* (сподіватися), спорідненого з іменником *spes* (надія), тобто *despair* означає «втрачати надію». В українській мові «розпач» також має похідний характер і префіксальне утворення [4, с. 122].

Емоція «розпач» належить до вищих емоцій-почуттів, а такі емоції, як відомо, не розпізнаються однозначно за зовнішніми ознаками, зокрема, за мімікою, пантомімікою, голосовими реакціями та ін. Однак номінація «розпач» нерідко вживається для опису фізіологічних реакцій людини на такий стан. Так змальовується, наприклад, вираз обличчя, очей і голос: *в голосі його був такий розпач і таке страждання...; на обличчях їхніх можна було вчитати тривоги й розпач; ... схилений у позі безмежного розпачу й болю, ... на його обличчі теж був вираз розпачу* [2], *the old woman, despair in her eyes, broke down in tears, seeking solace...; her voice sounded despaired she sank back into the reclining lounge chair with a gesture of despair; Rune frowned as his eagle-eyed regard read the despair on her face; the despair in his voice tore at her heart* [5]. В українській мові за участю основного вербалізатора емоції «розпач» також описують фізичний стан особи, яка перебуває під впливом такої емоції-почуття, на тілесному рівні: *розпач душить Білоконя...; коли перший напад розпачу пройшов, хлопчик помітив, що...; Збишко аж зблід від розпачу...; ...поки не порозбивав кулаки до крові, а горло не здавили спазми розпачу* [2]. Аналіз корпусу фактичного матеріалу довів, що в англійській мові номінація «розпач» вживається для опису фізіологічних реакцій людини на такий стан значно рідше, а для фізичного стану – лише кілька разів: *But this was a real vertigo of despair* [5].

Натомість в англійській мові, на відміну від української, лексема *despair* – не лише іменник, а і дієслово. У більшості англомовних текстів лексема «*despair*» вживається у функції присудка: *...be as hard a task as pulling teeth from a hungry crocodile but do not despair!; I despair of you, my man, I really do.; Don't despair, said Twoflower. 'I'm not despairing* [5]. Тобто дієслово прямо позначає стан, тому іменник в англійській мові вживається для опису стану рідше.

Можна стверджувати, що в пересічного мовця сформоване певне уявлення про зовнішні прояви емоційного стану розпачу. Однак в українській мові, на відміну від англійської, цю емоцію інколи асоціюють із гнівом, накладаючи їх зовнішні прояви одне на одного. Так, метафори «кипіти від гніву», «червоніти від гніву» переносяться на «розпач»: *...коли розпач вогнем виталив її душу...; похмурий сум і розпач вже перегоріли в мені* [2]. Наведені нижче приклади ілюструють, що лексеми «гнів» та «розпач» часто вживаються в одному контексті як в українській, так і в англійській мовах: *...і тяжкий гнів і розпач душили його; десь в глибині збирається гнів і розпач сотень років; засліплений гнівом і розпачем, тієї далекої ночі він помчав туди* [2], *...back to the remnants of her mother's angry despair; craig rubbed at his forehead in a mingling of anger and despair; there's been anger and despair in the town over this latest example of violent crime* [5].

Аналіз лексем на позначення «розпачу» в парадигмі когнітивної лінгвістики засвідчує її належність до декількох когнітивних метафор. Метафори дозволяють нам осмислити аспект одного поняття термінами іншого, інколи вони стають настільки звичними, що більше не сприймаються як образні засоби. Це також стосується багатьох образних схем, що становлять підґрунтя для творення концептуальних метафор. Першою такою метафорою є належність лексеми «розпач» до елементарної образної схеми типу «контейнер» [3, с. 86], адже мовці говорять про перебування «в» емоційному стані розпачу (наче всередині нього), ототожнюючи його з тілесним досвідом: *я в розпачі; господиня була вже в розпачі...; він був у розпачі* [2], *Labour supporters must be in despair at not being able to race away from the Tories...; said yesterday that rumours of the drops had given new hope to those in despair; A young man, ..., was in despair,...*[5]. Образні схеми – елементарні поняття, які набувають значення через те, що походять із перцептивного досвіду людини, тобто сприйняття дійсності через органи чуття, а тому є спільними для носіїв усіх мов.

По-друге, емоція розпач концептуалізується в межах орієнтаційної метафори. Цей тип метафор ґрунтується на взаємодії фізичного тіла з матеріальним світом. Таким чином, чуттєвий досвід, а саме емоції-почуття, передається за допомогою асоціації з фізичним. Щастя зорієнтоване догори (HAPPY IS UP), а тому протилежний йому стан – горе – зорієнтоване донизу [7, с. 35–36]. Така метафорична орієнтація ґрунтується на фізичному і культурному досвіді, який розділяють більшість народів світу. Розпач – це негативний емоційний стан, а тому йому властива метафорична орієнтація вниз: *Не снішійте, не падайте у розпач; гадка про те, щоб знову взяти участь у війні, кидала нас у розпач* [2], *how can we fall to despair; VAT rate on fuel bills would push families into despair* [5].

По-третє, в результаті вивчення матеріалів корпусів української та англійської мов встановлено, що стану «розпач» притаманна метафора «ємності та рідини/водойми», про що свідчать нижченаведені приклади: *Eleanor succumbed to another shuddering tide of despair; Lisa stared hard into the fire as despair flooded through her... Despair swamped her; She remembered the sinking despair when the smirking waiter had shrugged and said... The irises had seemed to dilate into black pools of despair* [5]; *Це була остання крапля в чаші розпачу; Щойно Борис Коровін витив келих коктейлю, як на нього задушливою хвилею поповз безнадійний розпач; ... , і той розпач струменів із них увсібіч; Бурхливий розпач юнака вицух* [2].

Аналіз матеріалів корпусів української та англійської мов вияв сполучуваність іменника *розпач* з іменниками темпоральної семантики: *But it was night of despair for Villa, who had that great championship; It may have been simply a moment of despair and nothing more than that; Following that, comes a period of despair and depression when the truth finally dawns that the loved one has gone...; a city wakening up after a long sleep and beginning to shake off decades of despair; John would have had the same occasional hours of despair and misery* [5]; *Колись він, ще малим, у хвилини тяжкого розпачу, мріяв про те, щоб тут; В годину розпачу умій себе тримати; ... хвилини розпачу такого чи злості ...; І ось у момент страшною розпачу я побачив Зірку Кеґ...* [2]. Встановлено, що в українській мові сполучуваність «розпачу» найчастотніша з іменником темпоральної семантики «хвилина», тоді як в англійській

мові сполучуваність «despair» з іменниками темпоральної семантики є обмеженішою, такі словосполучення, як «an hour of despair» або «a minute of despair» не є типовими, зустрічаються нечасто і, ймовірно, є ознаками індивідуального стилю автора.

Висновки. Отже, концептуалізація основних вербалізаторів емоції «розпач» в українській й англійській мовах має низку спільних і відмінних рис, що, ймовірно, зумовлено етноспецифікою. Подальші перспективи дослідження вбачаємо в детальному вивченні реалізації лексем на позначення емоції «розпач» у фактичних контекстах із використанням корпусів німецької та російської мов і встановленні загальних та етноспецифічних рис.

Література:

1. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания. *Вопросы языкознания*. 1995. № 1. С. 37–67.
2. Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) / М. Шведова та ін. Київ ; Осло ; Єна. 2017–2019. URL: uas Corpus.org (дата звернення: 28.12.2019).
3. Кудрявцева Н.С. Лінгвістична відносність і проблеми перекладу філософської термінології: лінгвокогнітивний підхід : монографія. Київ : Видавничий дім Д. Бураго, 2017. 460 с.
4. Петренко Є.М. До проблеми номінації вищих емоцій: структура та вмотивованість (на прикладі емоції «розпач» в англійській мові). *Research of different directions of development of philological sciences in Ukraine and EU* : зб. матеріалів учасн. Міжнар. наук.-практ. конф. Бая-Маре, 2019. С. 120–123.
5. British National Corpus. URL: <https://www.english-corpora.org/bnc/> (дата звернення: 28.12.2019).
6. Izard E. Carroll The Psychology of Emotions, Springer Science & Business Media. 1991. 452 p.
7. Lakoff George, Johnson Mark. *Metaphors we live by*. Chicago : University of Chicago Press, 1980. 242 p.
8. Oatley K. *Best Laid Schemes: The psychology of emotions*. Cambridge : Cambridge University Press, 1992. 544 p.

Petrenko Ye. Conceptualization of the basic verbalizers of the despair emotion in Ukrainian and English

Summary. This paper is devoted to a comprehensive study of the conceptualization of the main verbalizers of “despair” emotion in Ukrainian and English languages, represented by the lexemes “розпач” in Ukrainian and “despair” in English. The paradigm of humanities knowledge has moved towards anthropocentrism and the study of emotions has become increasingly relevant, as the nominations of emotions are related to frequently used vocabulary, their study will enable deeper analysis of how the language world view is reflected in the language structure. The issue of influence of culture on the display, and as a consequence, on the verbalization of emotions, remains open and controversial in modern linguistics. The paper establishes general and distinctive features in the ways of verbalization of “despair” emotion, analyzes the co-occurrence of the main verbalizers of the studied emotion with adjectives, verbs and nouns, and considers the belonging of “despair” lexemes to several cognitive metaphors: elementary “container” image schemas, orientation (metaphor, as well as “reservoir and fluid / water basin”). Such metaphors allow us to comprehend the aspect of one concept in terms of another, due to physical experience, which is primary for a person. All provisions are illustrated by examples of actual language material from Ukrainian language corpus (GRAC) and British National Corpus, which were selected according to the width of coverage, relevance and frequency. It is proved that, despite the fact that the “despair” emotion is not basic one (in other words, one that seems to be found in all cultures of the world, and for this reason it is clear to an ordinary person without any explanation), however the speakers have clear-cut ideas about display of the studied emotion. The last statement concerns the Ukrainian language mainly, because in English such cases are not numerous and can be considered a sign of the individual style of the author.

Key words: basic emotions, primary emotions, derived emotion, verbalizer, nomination, cognitive metaphor, image schemas.